

KONFERENCIJOS „LIETUVOS STATUTAS IR LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS BAJORIŠKOJI VISUOMENĖ“ APŽVALGA

2013 m. lapkričio 7–8 d. Vilniaus universitete buvo surengta konferencija, skirta 425-osioms Trečiojo Lietuvos Statuto (toliau – TLS) priėmimo metinėms. Pagrindiniais šios konferencijos¹ organizatoriais tapo Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Lietuvos Statutų ir Lietuvos Metrikos tyrimų grupės darbuotojai: prof. Irena Valikonytė, jaun. mokslo darbuotojos Lirija Steponavičienė ir Neringa Šlimienė. Organizatorius nuoširdžiai rėmė ir Istorijos fakulteto dekanas prof. Rimvydas Petrauskas bei prodekanas dr. Salvijus Kulevičius. Šiai progai skirtą parodą „Lietuvos Statuto tyrimai Vilniaus universitete“ parėngė Vilniaus universiteto bibliotekos darbuotojai.

Vilniaus universitetas yra vienas svarbiausių istoriškai susiklosčiusių Lietuvos Statutų tyrinėjimo židinių. Šių tyrimų pradininkais yra laikomi XIX a. universitete dirbę tyrinėtojai – Joachimas Lelevelis ir Ignatas Danilavičius. Universitetas pasižymi ir sena šių tyrimų sklaidos tradicija, kuri skaičiuoja beveik šimtmetį. Pirmoji Statutams skirta konferencija buvo surengta 1929 m., minint Pirmojo Lietuvos Statuto (toliau – PLS) 400 m. priėmimo jubiliejų. Todėl pernai vykusio konferencija puoselėja ir tęsia praeitame amžiuje užgimusias tradicijas. Šioje konferencijoje savo naujausiais tyrimais bei įžvalgomis pasidalijo Baltarusijos, Lietuvos, Lenkijos ir Ukrainos mokslininkai.

Pirmasis posėdis buvo skirtas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) ir Lenkijos Karalystės (toliau – LK) teisės kodifikavimo tradicijoms. Šio posėdžio metu buvo

pristatyti keturi pranešimai. Konferencijos atidarymo pranešimą „Leonas Sapiega – Trečiojo Lietuvos Statuto tėvas ar patėvis?“ turėjo pristatyti Greifsvaldo universiteto prof. Mathias Niendorfas, tačiau dėl susiklosčiusių aplinkybių į konferenciją jis neatvyko. Todėl konferenciją pradėjo doc. dr. Eugenijus Saviščevas (Vilniaus universitetas). Jo pranešimas „Leonas Sapiega ir jo tarnai Trečiojo Lietuvos Statuto įsigaliojimo metais“ bandė atsakyti į M. Niendorfo iškeltą klausimą, tačiau pagrindiniu tyrimo objektu tapo LDK kanclerio aplinka kaip „savotiškas socialinis potencialas“. Iš pranešimo paaiškėjo, kad du Leono Sapiegos tarnai galėjo prisidėti prie TLS „auklėjimo“, tai – Ukmergės ir Gardino stalininkai Danielius Lvovičius ir Jonas Deltuviškis. Posėdį tęsė viena organizatorių – prof. I. Valikonytė (Vilniaus universitetas), pristaciūsi pranešimą „Povilas Kasparavičius Ostrovickis (Bytautaitis): biografijos bruožai“. Šis pranešimas atskleidė naujus Antrojo Lietuvos Statuto (toliau – ALS) rengimo bei priėmimo komisijos nario bajoro Povilo Kasparavičiaus Ostrovickio biografijos faktus. Paaiškėjo lietuviška ir katalikiška jo kilmė, giminystės ryšiai per motinos liniją su Bytautų gimine ir asmeninis Povilo noras plėsti turimą žemėvaldą, siekiant įsitvirtinti bajorų luomo viršūnėje. Trečiąjį posėdžio pranešimą „Lietuvos Statutas 1569 m. Liublino unijos sukurtoje politinėje erdvėje (iki XVII a. vidurio)“ perskaitė prof. Jūratė Kiaupienė (Lietuvos istorijos institutas). Šiame pranešime mokslininkė atkreipė dėmesį į tai, kad po 1569 m. Liublino unijos sudaryta Abiejų Tautų Respublika (toliau – ATR) netapo unitarine valstybe. Jos

¹ Mokslinės konferencijos organizavimą rėmė Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-7-3).

santvarką istorikai apibūdina įvairiai: „<...> monarchija, respublika mixta, monarchija be monarcho, federacija ir etc.“ Anot profesorės, tokia situacija susiklostė dėl bendros teisinės sistemos nebuvimo ir tam tikrų teisinių sistemų pliuralizmo. Nors LK siekė suvienodinti abiejų unijos subjektų teines sistemas ir net deklaravo Lietuvos inkorporaciją, Lietuvos Statutų (1529 ir 1566 m.) tradicija ir ypač 1588 m. priimtas TLS gynė LDK kaip suverenios valstybės statusą. Iš dalies tęsdamas J. Kiaupienės pasakytas mintis, paskutinį pranešimą šiame posėdyje „Trečiasis Lietuvos Statutas ir Lenkijos Karūnos teisės kodifikavimo projektai valdant Zigmantui Vazai“ perskaitė dr. Adamas Moniuszko (Varšuvos universitetas). Pranešime tyrinėtojas atkreipė dėmesį ne į atskirų TLS normų recepciją LK teisinėje tradicijoje, o į ne visai sėkmingus bandymus unifikuoti XVI–XVII a. sandūroje daugialypę Lenkijos teisinę sistemą. Tą procesą taip pat skatino TLS priėmimas, tačiau tam tikri politiniai, kalbiniai ir asmeniniai veiksniai mažino Statuto kaip teisinės sistemos pavyzdžio įtaką. Posėdžio pabaigoje konferencijos dalyviai ir svečiai buvo pakviesti į Vilniaus universiteto Baltąją salę, kurioje buvo iškilmingai atidaryta paroda „Lietuvos Statuto tyrimai Vilniaus universitete“.

Antrasis popietinis posėdis buvo sudarytas iš dviejų dalių. Pirmoji dalis skirta LDK visuomenės raidos tyrimams. Šioje dalyje buvo perskaityti du pranešimai. Dr. Dmytro Vashchukas (Ukrainos nacionalinės mokslų akademijos Ukrainos istorijos institutas) pristatė pranešimą „Ukrainietiško Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių teisinė sistema XV a. antroje pusėje – XVI a. pirmame trečdalyje“. Tyrimo pagrindą sudarė dviejų LDK žemių – Voluinės ir Kijevo – privilegijų analizė. Anot D. Vashchuko, šios privilegijos „ukrainietiškos žemės“ po truputį kūrė naują teisinę sistemą, besiremiančią ne paprotinės, o rašytinės teisės pagrindu. Svečias iš Varšuvos dr. Sławomiras Godekas (Varšuvos kardinolo Stepono

Višinskio universitetas) konferencijos dalyvius ir susirinkusius klausytojus vėl grąžino prie jubilieato – TLS. S. Godeko skaitytas pranešimas „Kaip tirti Trečiojo Lietuvos Statuto istoriją po Abiejų Tautų Respublikos žlugimo?“ aktualino TLS galiojimo ilgaamžiškumą. Po ATR padalijimų nemaža TLS normų dalis tebegaliojo dabartinės Baltarusijos teritorijoje iki 1831 m., o kai kuriose „senosiose ATR provincijose“ net iki 1840 m. Pranešėjas nubrėžė ateities tyrimų gaires, kurios turėtų būti neatsiejamos nuo Baltarusijos, Lietuvos, Lenkijos, Rusijos ir Ukrainos mokslininkų bendradarbiavimo. Kita posėdžio dalis buvo skirta šaltiniotyros problematikai ir naujų publikuotų šaltinių pristatymui. Kolega iš Baltarusijos dr. Alehas Dziarnovichius (Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos Istorijos institutas) pranešime „Grigo Kačanovskio sudarytas LDK Metrikos knygų inventorius (1787 m.): Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės archyvo struktūros istorijos šaltinis“ pristatė naujai aptiktą LDK kanceliarijos archyvo registrą, sudarytą XVIII a. pabaigoje, kuris turėtų prisidėti prie šio archyvo sandaros ir istorijos pažinimo. Doc. dr. Artūras Dubonis (Lietuvos istorijos institutas) pranešime „Tarp sentimentalų pretenzijų ir akademinio mokslo: Rusijoje vėl išleista Lietuvos Metrikos knyga“ apžvelgė Rusijos mokslų akademijos Rusijos istorijos institute parengtą ir išleistą Lietuvos Metrikos 6-ąją – Užrašų knygą. A. Dubonis išryškino šio naujo leidinio pranašumus ir trūkumus, susijusius su šaltinio teksto parengimu bei moksliniu aparatu, ir palygino jį su Lietuvoje dr. Algirdo Baliulio parengta bei išleista šios knygos publikacija; taip pat išreiškė susirūpinimą dėl agresyvios Rusijos mokslininkų pozicijos, kuri ypač pasireiškė carinėje Rusijoje leistos serijos „Vakarų Rusijos istorijos aktai“ (Акты, относящиеся к истории западной России) leidimo atnaujinimu. Pirmosios dienos pranešimus ir antrąjį posėdį vainikavo dr. Dariaus Antanavičiaus (Lietuvos istorijos institutas) pranešimas „Lietuvos Didžiosios

Kunigaikštystės asesorių ir reliacijos teismų nutarimų vykdymas Kauno miesto taryboje XVI a. pabaigoje“. Pranešimas rėmėsi D. Antanavičiaus, A. Baliulio ir Lino Plankio parengtų bei 2014 m. išleistų XVI a. Kauno miesto vaito ir tarybos aktų knygų duomenimis. Įvyko savotiškas neoficialus publikacijų pristatymas tarptautinei auditorijai, todėl būtent šis pranešimas ir jo autorius paskui vykusios diskusijos metu susilaukė daugiausia auditorijos dėmesio bei klausimų. Pirmąją konferencijos dieną buvo pristatyti devyni pranešimai, kurių tyrimų problematika aprėpė daug platesnį klausimų spektrą nei teisės istorija siaurąja prasme. Pagrindiniu dienos akcentu tapo teisinės sistemos kūrimo klausimas. Kaip parodė pirmosios konferencijos dienos pranešimai, ši sistema ne tik padėjo formuoti ir kurti vieningą LDK pilietinę bendruomenę, bet ir turėjo prisidėti prie bendrumo jausmo išsaugojimo net žlugus valstybei.

Antroji konferencijos diena taip pat buvo suskirstyta į du posėdžius. Pirmasis buvo skirtas LDK teisinės kultūros plėtos ir kasdieninio teisės taikymo problemoms pristatyti. Šis posėdis pasižymėjo didžiausiu dalyvių skaičiumi, nes jo metu buvo pristatyti net šeši pranešimai. Posėdį atidarė doktorantas Łukasz Golaszewski (Varšuvos universitetas). Jis pristatė pranešimą „Palenkės Knišino miesto valdžios procesinė praktika 1553–1557 m. ir Pirmasis Lietuvos Statutas“. Tyrinėtojas, remdamasis vieno konkretaus miestelio – Knišino, kuris, nors *de jure* neturėjo Magdeburgo teisės, *de facto* tokia teise naudojosi, atveju, pristatė PLS įtaką šio miestelio teismo proceso praktikai. Kitas posėdžio pranešėjas, doktorantas Andrejus Ryčkovas (Lietuvos istorijos institutas), perskaitė pranešimą „Mirties bausmės skyrimas viešųjų raštų klastotojams Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismuose XV a. pabaigoje – XVI a. viduryje“. Doktorantas nagrinėjo mirties bausmės skyrimo problemą teismo procesų metu ir pranešime atkreipė dėmesį, kad tokiam teismo sprendimui didelę

įtaką turėjo vienos iš besibylinėjančių šalių reikalavimas skirti būtent šią bausmę. Posėdį pratęsė dr. Volodymyro Polishchuko (Ukrainos nacionalinės mokslų akademijos Ukrainos istorijos institutas) parengtas pranešimas „Voluinės žemės bajorų teisinė sąmonė (pagal XVI a. 7 dešimtmečio Lucko seniūno teismo knygas)“. Anot V. Polishchuko, gausiai XVI a. septintame dešimtmetyje Voluinės pilies knygoje aptinkami skundo aktai, kurie nebuvo paliudyti žvelgūno institucijos, rodo, „kad „skundo“ ir „teismo“ koreliacija privilegijuotųjų žemvaldžių sąmonėje nebuvo apibrėžiama šių teisinių institutų“. Tokie skundai buvo viso labo „nuostolių registrai“, o teismo procesą galėjo atstoti „atgrobimas“ (грабеж) arba trečiųjų teismo institucija, kuri neteisdavė, o sutaikydavo dvi tarpusavyje konfliktuojančias šalis. Po trumpos kavos pertraukos posėdį tęsė prof. Andrzejus Zakrzewski (Varšuvos universitetas). Jo pranešimas „Naivumas ar taktika? Bandymų unifikuoti Lietuvos ir Karūnos teisę XVI–XVIII a. pagrindimas“ nubrėžė ribą tarp pažangaus teisės kodekso XVI a. pabaigoje ir politinio stabdžio XVIII a. pabaigoje, trukdžiusio modernizuoti LDK, kartu ir ATR teisę. Paskui buvo klausoma dr. Adamo Stankievičiaus (Lietuvos istorijos institutas) pranešimo „Trečiojo Lietuvos Statuto baudžiamosios teisės normų taikymas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo teisminėje praktikoje (XVIII a. II pusėje)“. Autorius nustatė, kad byloje dėl nužudymo Tribunolas gana nuosekliai taikė TLS įtvirtintas normas. Taip pat išvėlgė tendenciją, kad nuo devinto dešimtmečio imtos taikyti Apšvietos idėjos, kai mirties bausmė buvo pakeičiama alternatyviomis bausmėmis, pavyzdžiui, kalėjimu iki gyvos galvos. „Tokia situacija nebuvo teisiškai apibrėžta, tačiau atspindėjo vykstantį visuomenės modernėjimą.“ Paskutinį posėdžio pranešimą perskaitė doc. dr. Jurgita Verbickienė (Vilniaus universitetas). Pranešime „Ar Abiejų Tautų Respublikos žydų teisinė ir socialinė padėtis buvo vienoda: Lietu-

vos Statutai ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žydų statuso savitumai“ mokslininkė pristatė susiformavusias LDK žydų socialinės ir teisinės padėties tyrimų tendencijas ir vyraujančios paradigmos atsiradimo priežastis bei išskėlė naujus žiūros taškus, kurie turėtų paskatinti savarankiškus šios krypties tyrimus LDK kontekste.

Paskutinis konferencijos posėdis buvo skirtas valstybės teisei ir sociopolitiniams kontekstams. Pirmąjį pranešimą „Jeigu bajoras iš pono dvarą išsitarnautų“. Feodalinės teisės apraiškos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV a.–XVI a. pradžioje“ pristatė prof. Rimvydas Petrauskas (Vilniaus universitetas). Pranešime tyrinėtojas grįžo prie savotišką renesansą europinėje medievistikoje išgyvenančios feodalizmo problemos, LDK pasireiškusių per leninius santykius, kuriuos autorius apibrėžė „leninio tipo feodalizmo“ sąvoka. Iš pranešimo paaiškėjo, kad visų pirma tokio pobūdžio ryšiai pasireiškė Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto dvare, vėliau šį modelį XV a. antroje pusėje ėmė taikyti LDK diduomenė, tačiau XVI a. trečio dešimtmečio pabaigos valdovo įsakai nutraukė „tolesnį feodalizacijos procesą Lietuvos kilmingųjų luomo viduje“, kartu „neleido rasti savarankiškiems, didžiojo kunigaikščio suverenitetą galimai ribojantiems valdžios centrums“. Posėdį tęsė doc. dr. Vasilio Varonino (Baltarusijos valstybinis universitetas) pranešimas „Terminai, įvardiję valstybės sąvoką Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI a.“ Iš pranešimo paaiškėjo, kad valstybės sąvoką įvardijo net keturi skirtingi terminai. Pirmą, iki XVI a. pradžios šaltiniuose vyravo terminai земля (rusėn.), держава (rusėn.) – *dominium* (lot.), vėliau juos ėmė keisti панство (rusėn.), речь посполитая (rusėn.) – *res publica* (lot.). Tyrinėtojas atkreipė dėmesį, kad šių terminų tyrimas atskleidžia ne tik LDK patirtas kalbines įtakas, bet ir patys

terminai atspindi valstybės politinės sistemos ir politinės kultūros evoliuciją. Trečiąjį posėdžio pranešimą „Trečdalis normos apimtis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisėje ir praktikoje (1529–1566)“ perskaitė doktorantas Naglis Navakas (Vilniaus universitetas). Anot N. Navako, PLS I skyriaus 16 straipsnio norma dėl nekilnojamojo turto disponavimo suvaržymų visų pirma turi būti nagrinėjama siejant individo ir giminės teisę. Kartu „trečdalis principas buvo taikomas išskirtinai paveldėtai žemei – tėvonijai ir motinijai – o ne visam šeimos nekilnojamam turtui“. Paskutinį konferencijos pranešimą „Valdovo keliai“ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorinės struktūros sandaroje XV–XVI a.“ pristatė dr. Tomas Čelkis (Vilniaus universitetas) išskėlė klausimą, kiek susisiekiama ir ypač sausumos keliai galėjo prisidėti prie valstybės valdymo ir politinės erdvės struktūros brandos. Iš pranešimo paaiškėjo, kad LDK susisiekiama buvo administruotas aukščiausiu – valdovo lygmeniu. Tai buvo ne tik monarcho prerogatyva, bet ir būtinybė, leidusi efektyviau valdyti valstybės teritorijas.

Po paskutinio pranešimo įvyko trumpa diskusija, apibendrinusi ne tik antros dienos, bet ir visos konferencijos darbą. Šios diskusijos pabaigoje organizatoriai visus konferencijos dalyvius pakvietė į ekskursiją – apžiūrėti Nacionalinį muziejų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmus.

Apibendrinami konferencijos darbą galime pasidžiaugti, kad 425-ųjų TLS minėjimo metinių renginys pavyko. Susirinkę tyrinėtojai savo pranešimais pagerbė „jubiliatą“, kartu praturtino bei praplėtė ne tik kolegų, bet ir susirinkusių publikos LDK teisės kultūros pažinimo horizontus. Konferencijos metu pristatyti devyniolika pranešimų aprėpė plačias teisės istorijos sritis: pradedant teisės teoretikų bei praktikų biografijų pristatymu, baigiant sociopolitiniu valstybės teisės kontekstu.

Andrej Ryčkov